

PROJEKTY VESNICKÝCH ŠKOL Z 2. POLOVINY 18. STOLETÍ

Jiří ŠKABRADA

V posledních letech se mezi prameny poznání tzv. lidové architektury, tedy staveb, vznikajících pro vesnické stavebníky jako většinou anonymní díla a prováděných vesměs formálně neškolenými venkovskými tesaři a zedníky, řadí i stoupající počet projektových plánů. Tato skutečnost by neměla být překvapivá, protože dodnes existující způsob stavebního řízení s povinností předložit odborně zpracovaný projekt platí již od roku 1787.¹⁾ Znamená to, že rovněž s pomocí projektových prací můžeme sledovat vesnickou stavební tvorbu nejen z období nástupu a rozvoje zděného stavitelství v 19. století, ale i dříve – tedy v kulminačním období výstavby dřevěné architektury na přelomu 18. a 19. století.

Tato okolnost vnáší do dosavadního vnímání lidových staveb, pokládá-ných za autentická díla anonymních tvůrců z vesnického prostředí, určitou pochybnost a vede k hlubšímu zamyšlení: skladba motivů, ovlivňujících tuto tvorbu, byla zřejmě složitější a vliv profesionálně školených odborníků poněkud vyšší. Někdy ale mohou být nalezené plány, vyhotovené školenými stavebními řemeslníky, naopak důkazem síly tradice regionálního vesnického stavitelství – základních na venkově užívaných typologických a materiálových, resp. konstrukčních zvyklostí. Ty byly zřejmě v minulosti ve venkovském stavebním prostředí do té míry převažující a všudypřítomné, že jejich narušení zřejmě nepřicházelo v úvahu.

Dokladem této skutečnosti byly již první plány pro vesnické stavby, nalezené a odborně prezentované M. Ebelem: typové podklady k nové výstavbě objektů pro přesídlované obyvatele vesnice Ples, likvidované

1) Martin EBEL, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007, s. 103, 105. Obecně se mohly stavební plány zachovat i z období staršího, pokud provedení plánu vyžadovaly nějaké okolnosti (např. přání investora nebo složitost stavby).

výstavbou pevnostního města (pozdějšího) Josefova z roku 1783.²⁾ Tyto plány jsou mimořádně zajímavé i tím, jak reagují (velikostí objektů a jejich hospodářským vybavením) na sociální rozdělení vesnických obyvatel třemi kategoriemi staveb – objekty pro sedláky, chalupníky a domkáře. U navržených staveb je pozoruhodné i jejich materiálové provedení – navzdory tomu, že plány vznikly jen několik let před zásadními právními předpisy usměrňujícími vývoj směrem ke zvyšování protipožární odolnosti staveb, jsou všechny tyto objekty navrženy jako dřevěné – roubené; zděné jsou v nich pouze dymníkové kuchyně nejjednoduššího typu.

Díky pokračující výzkumné i publikační práci se rozsah nálezů projektových prací pro historické vesnické stavby dále zvětšuje.³⁾ V jejich množství se již lze podrobněji věnovat i některým funkčně a typologicky specifickým stavebním druhům, a sledovat tak jejich vývoj od počátečních rozpačitých řešení ke specializované, funkci odpovídající typologii.

Takto je dnes možné si povšimnout i staveb vesnických škol z období počátků jejich plánovité početnější výstavby ve 2. polovině 18. století, podnícené tehdejšími školskými reformami. Pro početnější výstavbu vesnických škol mělo iniciační funkci především zavedení povinné školní docházky v roce 1774; jistě právě proto nejstarší z dále uvedených plánů pocházejí z tohoto období a některé případy vykazují i zajímavé ohledy k případné početnější – typové výstavbě školních budov.

Značná část dále uváděných plánů souvisí s někdejší komorním panstvím Pardubice. Tato okolnost zřejmě není náhodná – na těchto panstvích, řízených po stavební stránce dvorským stavebním úřadem, byly v rámci byrokratického povolovacího řízení stavební plány jako doklad vyžadovány již o několik desítek let dříve, než bylo obvyklé jinde. Díky tomu byly pořizovány záznamy i pro situace, které by se jinak mohly řešit operativně (podobnou situaci v témž období je možné na pardubickém

2) Martin EBEL, *Josefínská „typová projekce“ chalup*, Památky a příroda 50, 1990, s. 410–412.

3) Luděk ŠTĚPÁN, *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů*, I, Pardubice – Ústí nad Labem 1990, II, Zámorsk 1995; Drahomír POLÁCH, *Zednický mistr Isidor Korger*, Rekonstrukce památek, 1993, č. 1, s. 88–96; č. 2, s. 146–153; Jiří ŠKABRADA – Martin EBEL, *Pozdně barokní domy v Novém Boru a jejich projekty*, in: Historická architektura, Praha 1995, s. 173–178; Jiří ŠKABRADA – Martin EBEL, *Původní plánová dokumentace lidové architektury*, Zprávy památkové péče 55, 1995, s. 100–104; Jiří ŠKABRADA – Martin EBEL, *Nejstarší projekty vesnických staveb*, Domov 1995, č. 2, 4, 6, 8, 10, 12; Martin EBEL – Jiří ŠKABRADA, *Původní plánová dokumentace lidové architektury*, vyd. ČVUT Praha, 1996.

panství sledovat u staveb vesnických kostelů, jejichž stav byl písemně i graficky dokumentován, aby mohlo být rozhodnutí o případné demolici a nové výstavbě některých z nich provedeno ve Vídni).⁴⁾

Materiál, který je obsahem této práce, je následně prezentován formou katalogového zpracování, které poskytne oporu pro souhrnné úvahy. Katalog je řazen podle doby vzniku plánů.⁵⁾

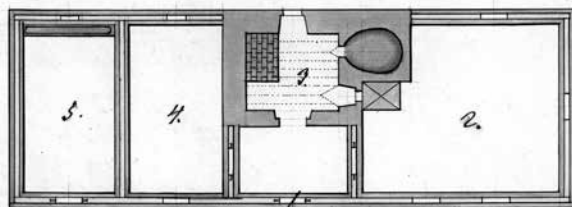
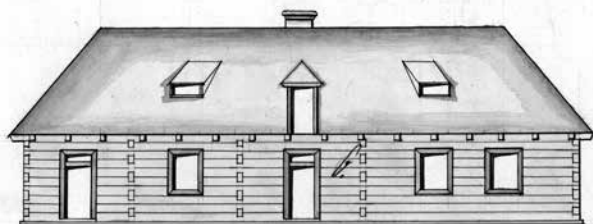
4) Jiří ŠKABRADA – Martin EBEL, *Neznámá historická dokumentace dřevěných kostelů na Pardubicku*, *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 143–150.

5) Plány našel M. Ebel, jemuž děkuji za jejich zpřístupnění a laskavou součinnost z pozice historika – archiváře.

Obr. 1: Prototypový projekt dvou variant školních budov
pro komorní panství Pardubice z roku 1769 od stavitele Franze Jedličky
a tesařského mistra Josefa Langa

Nadpis a legenda: *Císařské kamerální panství Pardubice, výkres nově stavěných škol ze dřeva. No 1 půdorys školy, která má být stavěna ve větších obcích, 2. vchod s kuchyní, 3. světnice, 4. komora, 5. chlév, 6. fasáda, 7. půdorys menší školy, 8. vchod s kuchyní, 9. světnice, 10. komora, 11. chlév, 12. fasáda, 13. krov.* Stavby se odlišují od tehdejších vesnických domů či chalup pouze existencí zděného komína, a jejich specifický účel se na typologickém řešení nijak neprojevuje. Typicky zemědělská sestava pece a kamen se tentokrát obsluhuje z další běžné, nejskromnější varianty dymníkové kuchyně – nikového prostoru pod ústím komína. Vstupní stranu tohoto útvaru vynáší buď dřevěný trám, nebo zděný klenutý pas (zakreslení není jednoznačné – šířka tohoto prvku zejména u menšího objektu odpovídá spíše klenutému pasu). Znázornění roubeného provedení je velmi schématické, v pohledech bez zachycení charakteristického proniku příčných stěn. Následování zemědělského schématu výstavby dokládá zvlášť dobře řez krovu s typickým přesahem zápraží na vstupní straně.
NA Praha, ČDKM VI, sign. IV/39, kt. 238.

über eine, auf einer Seite, lateral beschlichte, Kuppel
 ein jenseits ansehnliches Apartment, dessen Beschreibung
 1. im Besetzung im Besetzung
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...

KANS UND
 GEMEINS
 ANGEZEIGT

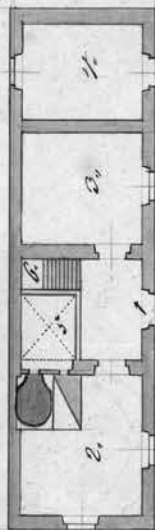
1. 2. 3. 4. 5.
 Johann Georg Kley
 vom 1. 1. 1894
 1894

Obr. 2: Prototypový projekt školy pro komorní panství Poděbrady
z roku 1769 od tesařského mistra Johanna Georga Rittiga

Legenda (v překladu): *1 – vchod do předsíně, 2 – světnice, 3 – kuchyně, 4 – komora, 5 – stáj, 6 – (pohled) jak má budova stát.* Roubená přízemní stavba se svým uspořádáním ani vzhledem vlastně ničím neliší od tehdejší vesnické chalupy – až na důkladné provedení kuchyně a valbový tvar střechy. Vyučování ve školní třídě tedy muselo být vždy „hostem“ ve světnici, kde také bydlel učitel a jeho případná rodina. V zadní části vstupního dílu dispozice se nachází zděná a valeně klenutá kuchyně, vybavená bezpochyby zděným komínem, s oknem v zadní stěně. Z kuchyně se obsluhovala standardní zemědělská sestava pece a kachlových kamen ve světnici, a byla tu také dosti velká podesta pro otevřené ohniště na vaření s pečlivě zakreslenou cihlovou dlažbou. Vazba roubení je zachycena nesprávně, resp. schematicky, nicméně výškově obdélný profil trámů by mohl odkazovat na typicky polabské roubení z „trhanic“ – půlených kmenů listnatých stromů (roubení by ale v takovém případě bylo skryté pod lepenicovým pokryvem). Střecha je vybavena podávacím vikýřem na seno, umístěným nad vstupními dveřmi, a dvěma pultovými vikýři. Zajímavé je pečlivě provedené červené – tedy „zděné“ materiálové vyjádření podezdívky v půdorysu i pohledu. Doprovodný písemný materiál obsahuje souhrnný rozpočet – stavba by stála 301 zl. a 24 krejcarů; krytina měla být došková se šindelovými doplňky.

NA Praha, ČDKM VI, sign. VI/39/91, kt. 239.

ad ^{sum} gr. ex obri 709.

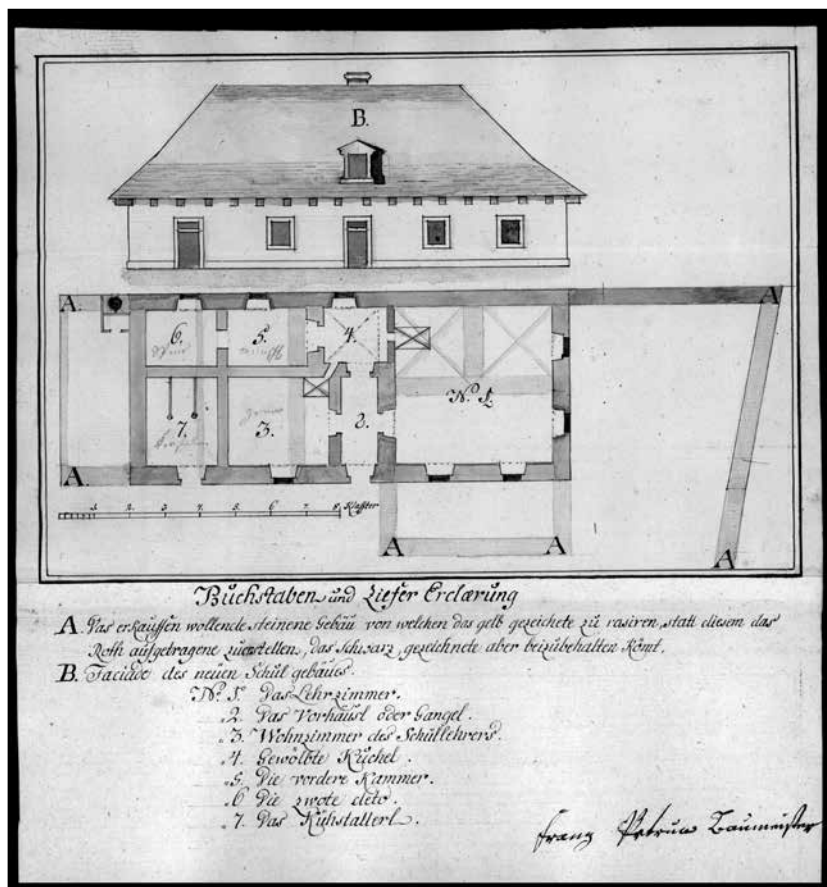
Martin Marjorie
Manner Madison
Mabel Mollie
Mason Mary Ann

1. 1/2 lbs. Sausages.
 2. 1/2 lb. Butter.
 3. 1/2 lb. Eggs.
 4. 1/2 lb. Bacon.
 5. 1/2 lb. Sugar.
 6. 1/2 lb. Tea.
 7. 1/2 lb. Coffee.
 8. 1/2 lb. Spices.
 9. 1/2 lb. Salt.
 10. 1/2 lb. Vinegar.
 11. 1/2 lb. Oil.
 12. 1/2 lb. Honey.
 13. 1/2 lb. Molasses.
 14. 1/2 lb. Syrup.
 15. 1/2 lb. Cream.
 16. 1/2 lb. Whipped Cream.
 17. 1/2 lb. Ice Cream.
 18. 1/2 lb. Fruit.
 19. 1/2 lb. Nuts.
 20. 1/2 lb. Candy.
 21. 1/2 lb. Chocolate.
 22. 1/2 lb. Marshmallows.
 23. 1/2 lb. Licorice.
 24. 1/2 lb. Gum.
 25. 1/2 lb. Sugar.
 26. 1/2 lb. Tea.
 27. 1/2 lb. Coffee.
 28. 1/2 lb. Spices.
 29. 1/2 lb. Salt.
 30. 1/2 lb. Vinegar.
 31. 1/2 lb. Oil.
 32. 1/2 lb. Honey.
 33. 1/2 lb. Molasses.
 34. 1/2 lb. Syrup.
 35. 1/2 lb. Cream.
 36. 1/2 lb. Whipped Cream.
 37. 1/2 lb. Ice Cream.
 38. 1/2 lb. Fruit.
 39. 1/2 lb. Nuts.
 40. 1/2 lb. Candy.
 41. 1/2 lb. Chocolate.
 42. 1/2 lb. Marshmallows.
 43. 1/2 lb. Licorice.
 44. 1/2 lb. Gum.
 45. 1/2 lb. Sugar.
 46. 1/2 lb. Tea.
 47. 1/2 lb. Coffee.
 48. 1/2 lb. Spices.
 49. 1/2 lb. Salt.
 50. 1/2 lb. Vinegar.
 51. 1/2 lb. Oil.
 52. 1/2 lb. Honey.
 53. 1/2 lb. Molasses.
 54. 1/2 lb. Syrup.
 55. 1/2 lb. Cream.
 56. 1/2 lb. Whipped Cream.
 57. 1/2 lb. Ice Cream.
 58. 1/2 lb. Fruit.
 59. 1/2 lb. Nuts.
 60. 1/2 lb. Candy.
 61. 1/2 lb. Chocolate.
 62. 1/2 lb. Marshmallows.
 63. 1/2 lb. Licorice.
 64. 1/2 lb. Gum.
 65. 1/2 lb. Sugar.
 66. 1/2 lb. Tea.
 67. 1/2 lb. Coffee.
 68. 1/2 lb. Spices.
 69. 1/2 lb. Salt.
 70. 1/2 lb. Vinegar.
 71. 1/2 lb. Oil.
 72. 1/2 lb. Honey.
 73. 1/2 lb. Molasses.
 74. 1/2 lb. Syrup.
 75. 1/2 lb. Cream.
 76. 1/2 lb. Whipped Cream.
 77. 1/2 lb. Ice Cream.
 78. 1/2 lb. Fruit.
 79. 1/2 lb. Nuts.
 80. 1/2 lb. Candy.
 81. 1/2 lb. Chocolate.
 82. 1/2 lb. Marshmallows.
 83. 1/2 lb. Licorice.
 84. 1/2 lb. Gum.
 85. 1/2 lb. Sugar.
 86. 1/2 lb. Tea.
 87. 1/2 lb. Coffee.
 88. 1/2 lb. Spices.
 89. 1/2 lb. Salt.
 90. 1/2 lb. Vinegar.
 91. 1/2 lb. Oil.
 92. 1/2 lb. Honey.
 93. 1/2 lb. Molasses.
 94. 1/2 lb. Syrup.
 95. 1/2 lb. Cream.
 96. 1/2 lb. Whipped Cream.
 97. 1/2 lb. Ice Cream.
 98. 1/2 lb. Fruit.
 99. 1/2 lb. Nuts.
 100. 1/2 lb. Candy.
 101. 1/2 lb. Chocolate.
 102. 1/2 lb. Marshmallows.
 103. 1/2 lb. Licorice.
 104. 1/2 lb. Gum.
 105. 1/2 lb. Sugar.
 106. 1/2 lb. Tea.
 107. 1/2 lb. Coffee.
 108. 1/2 lb. Spices.
 109. 1/2 lb. Salt.
 110. 1/2 lb. Vinegar.
 111. 1/2 lb. Oil.
 112. 1/2 lb. Honey.
 113. 1/2 lb. Molasses.
 114. 1/2 lb. Syrup.
 115. 1/2 lb. Cream.
 116. 1/2 lb. Whipped Cream.
 117. 1/2 lb. Ice Cream.
 118. 1/2 lb. Fruit.
 119. 1/2 lb. Nuts.
 120. 1/2 lb. Candy.
 121. 1/2 lb. Chocolate.
 122. 1/2 lb. Marshmallows.
 123. 1/2 lb. Licorice.
 124. 1/2 lb. Gum.
 125. 1/2 lb. Sugar.
 126. 1/2 lb. Tea.
 127. 1/2 lb. Coffee.
 128. 1/2 lb. Spices.
 129. 1/2 lb. Salt.
 130. 1/2 lb. Vinegar.
 131. 1/2 lb. Oil.
 132. 1/2 lb. Honey.
 133. 1/2 lb. Molasses.
 134. 1/2 lb. Syrup.
 135. 1/2 lb. Cream.
 136. 1/2 lb. Whipped Cream.
 137. 1/2 lb. Ice Cream.
 138. 1/2 lb. Fruit.
 139. 1/2 lb. Nuts.
 140. 1/2 lb. Candy.
 141. 1/2 lb. Chocolate.
 142. 1/2 lb. Marshmallows.
 143. 1/2 lb. Licorice.
 144. 1/2 lb. Gum.
 145. 1/2 lb. Sugar.
 146. 1/2 lb. Tea.
 147. 1/2 lb. Coffee.
 148. 1/2 lb. Spices.
 149. 1/2 lb. Salt.
 150. 1/2 lb. Vinegar.
 151. 1/2 lb. Oil.
 152. 1/2 lb. Honey.
 153. 1/2 lb. Molasses.
 154. 1/2 lb. Syrup.
 155. 1/2 lb. Cream.
 156. 1/2 lb. Whipped Cream.
 157. 1/2 lb. Ice Cream.
 158. 1/2 lb. Fruit.
 159. 1/2 lb. Nuts.
 160. 1/2 lb. Candy.
 161. 1/2 lb. Chocolate.
 162. 1/2 lb. Marshmallows.
 163. 1/2 lb. Licorice.
 164. 1/2 lb. Gum.
 165. 1/2 lb. Sugar.
 166. 1/2 lb. Tea.
 167. 1/2 lb. Coffee.
 168. 1/2 lb. Spices.
 169. 1/2 lb. Salt.
 170. 1/2 lb. Vinegar.
 171. 1/2 lb. Oil.
 172. 1/2 lb. Honey.
 173. 1/2 lb. Molasses.
 174. 1/2 lb. Syrup.
 175. 1/2 lb. Cream.
 176. 1/2 lb. Whipped Cream.
 177. 1/2 lb. Ice Cream.
 178. 1/2 lb. Fruit.
 179. 1/2 lb. Nuts.
 180. 1/2 lb. Candy.
 181. 1/2 lb. Chocolate.
 182. 1/2 lb. Marshmallows.
 183. 1/2 lb. Licorice.
 184. 1/2 lb. Gum.
 185. 1/2 lb. Sugar.
 186. 1/2 lb. Tea.
 187. 1/2 lb. Coffee.
 188. 1/2 lb. Spices.
 189. 1/2 lb. Salt.
 190. 1/2 lb. Vinegar.
 191. 1/2 lb. Oil.
 192. 1/2 lb. Honey.
 193. 1/2 lb. Molasses.
 194. 1/2 lb. Syrup.
 195. 1/2 lb. Cream.
 196. 1/2 lb. Whipped Cream.
 197. 1/2 lb. Ice Cream.
 198. 1/2 lb. Fruit.
 199. 1/2 lb. Nuts.
 200. 1/2 lb. Candy.
 201. 1/2 lb. Chocolate.
 202. 1/2 lb. Marshmallows.
 203. 1/2 lb. Licorice.
 204. 1/2 lb. Gum.
 205. 1/2 lb. Sugar.
 206. 1/2 lb. Tea.
 207. 1/2 lb. Coffee.
 208. 1/2 lb. Spices.
 209. 1/2 lb. Salt.
 210. 1/2 lb. Vinegar.
 211. 1/2 lb. Oil.
 212. 1/2 lb. Honey.
 213. 1/2 lb. Molasses.
 214. 1/2 lb. Syrup.
 215. 1/2 lb. Cream.
 216. 1/2 lb. Whipped Cream.
 217. 1/2 lb. Ice Cream.
 218. 1/2 lb. Fruit.
 219. 1/2 lb. Nuts.
 220. 1/2 lb. Candy.
 221. 1/2 lb. Chocolate.
 222. 1/2 lb. Marshmallows.
 223. 1/2 lb. Licorice.
 224. 1/2 lb. Gum.
 225. 1/2 lb. Sugar.
 226. 1/2 lb. Tea.
 227. 1/2 lb. Coffee.
 228. 1/2 lb. Spices.
 229. 1/2 lb. Salt.
 230. 1/2 lb. Vinegar.
 231. 1/2 lb. Oil.
 232. 1/2 lb. Honey.
 233. 1/2 lb. Molasses.
 234. 1/2 lb. Syrup.
 235. 1/2 lb. Cream.
 236. 1/2 lb. Whipped Cream.
 237. 1/2 lb. Ice Cream.
 238. 1/2 lb. Fruit.
 239. 1/2 lb. Nuts

Obr. 3: Prototypový projekt půdorysu školní budovy pro komorní panství
Pardubice z roku 1769 od zednického mistra Martina Marčina
a tesařského mistra Matese Wollnera

Legenda (v překladu): *1 – vchod, 2 – světnice, 3 – komora, 4 – kravský chlév, 5 – kuchyně, 6 – schody do podkroví, 7 – krov*. Tento plán je ze skupiny prototypových školních projektů z roku 1769 jediný, který předpokládá zděné provedení stavby. Tím zajímavější se jeví stavební výbava kuchyně, protože tenkými plnými čarami vyznačený a žlutě vybarvený obdélník znamená průřez dřevěné trámové obruby velkého „límce“ dymníkového komína. Tato obruba nemá ve vnějším nároží vyznačen podpůrný sloupek a má tedy být zřejmě vyvěšena do trámového stropu síně. Jinak představuje půdorys skromný vesnický objekt s jedinou výjimkou od standardní typologie zemědělského domu, a to v umístění schodů do podkroví. Důvodem je pohodlnější nástup do relativně prostorné komory, což by mohlo souviset s případným částečným využíváním pro bydlení rodiny učitele. Existenci hospodářského zázemí naznačuje pouze koncový chlév pro krávu, ale absence stodolového či kolnového dílu předpokládá, že se ve výbavě nepočítalo s plovkem a pro ukládání sena a slámy se asi mělo využívat podkroví. Z doprovodných textů vyplývá, že škola měla být stavěna třikrát (v Opolné, Sendražicích a Libenicích), s celkovým nákladem 849 zl. a 27 krejcarů.

NA Praha, ČDKM VI, sign. VI/39, kt. 239.

Obr. 4: Plán přestavby neznámého objektu v Chomuticích
(vesnice severně od Nového Bydžova, v 18. století součást komorního
panství Pardubice) pro školu s bytem učitele z roku 1784

V horní části plánu je v rámečku umístěna výkresová část s pohledem na podélné vstupní průčelí a pod ním s půdorysem přízemí v kontextu adaptované stavby, včetně grafického sáhového měřítka. Spodní část výkresu vyplňují vysvětlující nápisy (ve volném překladu): **A.** Budova ke koupi kamenná, žlutě co má být zbořeno, červeně nově postaveno, černě co zůstává. **B.** Fasáda nové školní budovy. **1.** Školní místnost. **2.** Předsiňka nebo chodbička. **3.** Obytný pokoj učitele. **4.** Klenutá kuchyně. **5.** Přední komora. **6.** Druhá komora. **6.** Chlívěk. Vpravo dole je podpis autora – *Franz Petrův stavitel*.

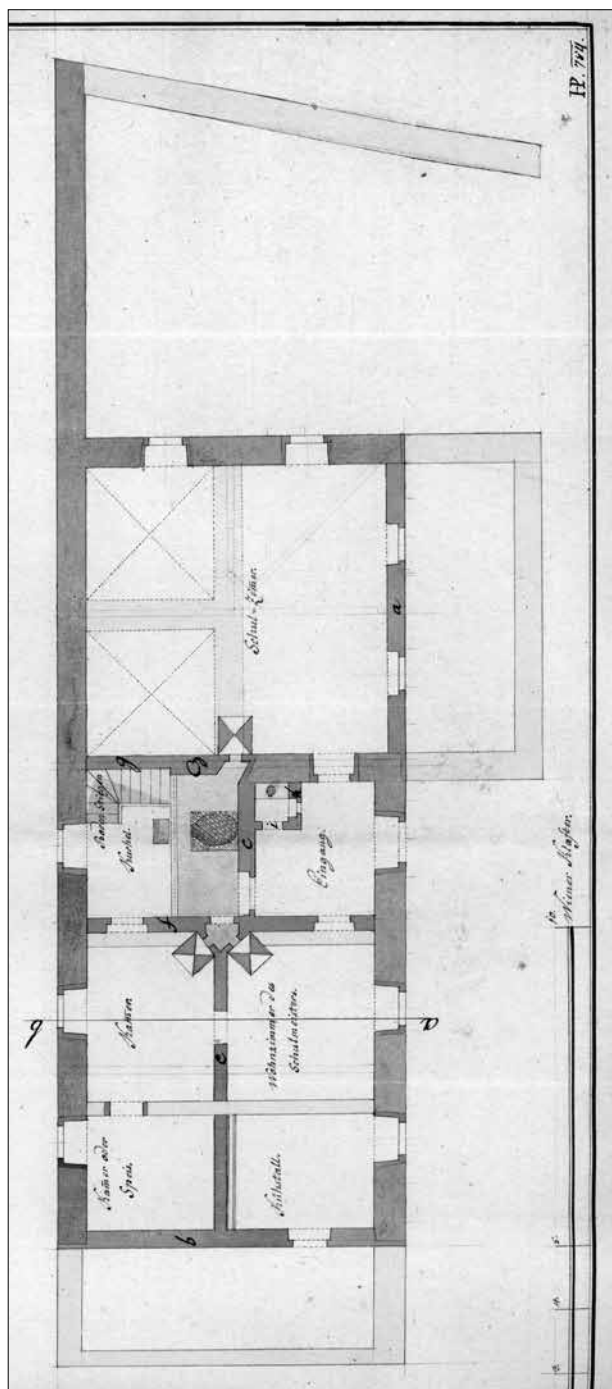
Půdorys je vybarven jako tzv. bourací plán ve variantě barevnosti, zavedené posléze závazně až mnohem později, v letech 1828 a 1837 (šedá barva pro zdivo stávající – ponechané, žlutá pro bourané a červená pro zdivo nově stavěné).⁶⁾ Plány pro chomutickou školu představují jedno z nejranějších známých použití těchto barev v uvedeném významu.

Ze starší budovy zůstala v nové stavbě zachována větší část obvodového zdiva a jedna příčná vnitřní stěna. Navržená půdorysná skladba je čtyřdílná, se standardním trojdílným obytným jádrem v „pravé“ orientaci. Velká čelní místnost, za normálních okolností hlavní obytný prostor bytu – tedy světnice, je vyhrazena školní třídě. Společná pro obě funkce je drobná vstupní síň, za níž je umístěna kuchyně. Byt učitele a jeho hospodářské příslušenství jsou situovány v levé části objektu, kde jsou v předním traktu obytná místnost a vedle ní zvenčí přístupný chlév, a v zadním traktu dvojice komor, přístupných z kuchyně. V kuchyni je schematicky vyznačeno zaklenutí a zakresleno propojení nepřímé obsluhy kamnových těles ve třídě a světnici učitele. Zajímavým doplňkem vybavenosti je záchodová budka, přisazená k zadní stěně objektu, v místě ubourané části starší stavby. Ta měla nepochybně podobné uspořádání jako objekt nový, pouze s větší vstupní síní a odlišnou organizací obytné části vpravo, kde kvůli umístění dvojice menších, zřejmě klenutých místností v zadním traktu předstupovala velká obytná místnost z linie průčelí.

Zobrazené průčelí je komponováno s určitou snahou po symetrickém řešení, čemuž napomáhá valbový tvar střechy a nad vstupem v linii řazené umístění výrazně tvarovaného vikýře (nejspíše s podávacími dvířky pro seno) a hlavy komína. Zajímavý detail, blízký zvyklostem dřevěných staveb, představuje viditelné ponechání konců stropních (a současně jistě krovových vazných) trámů pod okrajem střechy. Její žlutá barva v pohledu nepochybně znamená předpokládané užití dřevěné, šindelové krytiny.

NA Praha, ČDKM VI, kt. 239.

6) M. EBEL, *Dějiny českého stavebního práva*, s. 106–107.

Obr. 5: Pro adaptaci téhož staršího objektu v Chomuticích se zachoval
i další výkres provedený výrazně školenější rukou

Jedná se o půdorys přízemí konkretizující nepochybně výše uvedenou myšlenku adaptace podrobnějším způsobem s dílčími odlišnostmi. Dokumentace je opět provedena jako barevný „bourací“ plán, vybavena popiskami s funkcí místností a grafickým měřítkem s videňskými sáhy. Vpravo dole jsou podpisové iniciály projektanta HP a (zkrácené) datování 1784.

Velkorysejší je tu koncepce vstupní části s prostornější síní a kuchyní, v níž je podrobně zachycena její stavební výbava. Zóna, vyhrazená dýmu, je oddělena „límcovou“ clonou, jejíž okraj je vynášen trámem, vetknutým do obou příčných stěn. Z tohoto úseku se obsluhují tělesa kamen – ve školní třídě a v učitelském bytě, kde jsou tentokrát již dvě vytápěné místnosti.

V této části kuchyně rovněž stojí blok chlebové pece. Nevelký obdélník v ose pece v odstupu před jejím ústím asi představuje tzv. předpecní jámu – prostor v podlaze, do něhož se dá vstoupit pro obsluhu pece, pokud je její ústí nízko nad podlahou. Tato kombinace se zpravidla vyskytuje tam, kde horní plocha bloku pece současně slouží pro ohniště k vaření, což je možné předpokládat i v tomto případě (protože zde tato plocha na jiném místě není, a ani nemůže být).

Zajímavou odlišnost oproti prvnímu plánu představuje situování záchodu na velmi neobvyklém a problematickém místě v koutu vstupní síně. Záchodová kóje je zděná, vybavená kromě vstupu i okénkem. „Suchý“ provoz tohoto zařízení by jistě působil hygienické problémy, a to i v případě, že by se uvažovalo o větracím využití blízkého komínového tělesa nad kuchyní.

NA Praha, ČDKM VI, kt. 239.

Obr. 6: Plán na stavbu triviální školy pro pardubické panství z roku 1788
od Josefa Stängla

Na výkrese jsou vlevo nad sebou zakresleny půdorys a odpovídající pohled na podélné vstupní průčelí, vpravo pak půdorys krovu a nad ním příčný řez, vedený kuchyní. Legenda k půdorysům (v překladu): **1. předsíň, 2. učebna, 3. schody na půdu, 4. kuchyně, 5. obytná světnice, 6. komora, 7. chlév, 8. záchod, 9. vazba krovu, 10. řez, 11. fasáda.** Měřitko je grafické, s vídeňskými sáhy.

Přízemní, převážně roubená stavba s valbovou střechou. Na rozdíl od starších projektů škol pro pardubické panství reaguje už projekt na specifický účel budovy, a to zajímavým způsobem, který pouze přemísťuje jednotlivé závazné části typologie zemědělského domu. V „levé“ orientaci standardního trojdílného jádra dispozice se kamny vytápěná světnice stala školní třídou, zatímco světnice učitelského bytu se přesunula do třetího dílu půdorysu. Zděná klenutá kuchyně v zadní části síně umožňuje vytápění obou těchto místností. Funkce světnice učitelského bytu je potvrzena i sestavou jejího vytápěcího zařízení ve standardní vesnické sestavě, zahrnující kromě kamen i chlebovou pec. Kuchyně obsahuje kromě ník pro obsluhu topenišť podestu ohniště pro vaření s pečlivě vykreslenou dlažbou. K učitelskému bytu patří i komora a chlév, umístěné vedle sebe ve čtvrtém půdorysném dílu stavby. Zatímco přístup do komory je jasný – vede přes učitelskou světnici, do chléva se zřejmě mělo vstupovat až ze zadní stěny domu (zakreslení vstupu bylo opomenuto). K zadnímu nároží stavby je připojena dvojice záchodů, míněných nejspíše pro žáky a rodinu učitele.

Roubená konstrukce má schematicky, ale v principu správně zakreslené roubené vazby, podle stínování zamýšlené možná s neobvykle archaickými přesahy zhlaví trámů.⁷⁾ Stropní trámy fungují současně jako vazné trámy krovu (byť je tu v příčném řezu zakreslen další spodní vodorovný trám nejasné funkce), hambalkový krov je vyztužen dvojicí stojatých stolic. U záchodů jsou v pohledu pečlivě vykresleny detaily dvojice dveřních křídel se svlakovou konstrukcí s pásovými závěsy díky tomu, že jsou dveře otočeny neobvykle svou rubovou stranou směrem ven.

Podle doprovodného spisu byl projekt schválený i zemským stavebním ředitelstvím, stavitelem Hergetem. V rozpočtu činily předpokládané náklady na provedení stavby 498 zlatých a 34 % krejcaru.

SOA Zámorsk, Vs Pardubice, sign. VII/3/1/5/5, kt. 109.

7) Tento starobylý konstrukční detail se u nás v mladším období dřevěné vesnické výstavby (18. století) uplatňoval s výjimkou Šumavy a Pošumaví jen zřídka.

Obr. 7: Projekt školní budovy pro Tymákov, který zhotovil
pravděpodobně roku 1806 tesařský mistr Vavřinec Paník

Na plánu jsou zakresleny nad sebou (shora) pohled na štitové průčelí (*fasáda od šířky téhož stavení*), pohled na podélnou vstupní stranu (*fasáda od délky téhož stavení*) a půdorys přízemí. Dole je umístěno měřítko v délce domu (9 vídeňských sáhů) a popis projektanta. V půdorysu je do jednotlivých místností vepsána jejich funkce včetně základního délkového rozměru (šířkový rozměr je okótován v obytných místnostech). Objekt představuje přízemní stavbu se sedlovou střechou s valbičkami, jejíž stěny jsou prakticky v celém rozsahu dřevěné – roubené; zděná je pouze podezdívka a černá kuchyně s komínem. Dispozice je trojdílná v levé orientaci a náleží ke smíšenému komorově – chlěvnímu typu. Odvozena je zcela od půdorysného řešení vesnického domu s tím, že školní třída fungovala ve velké světnici (škola), zatímco vedlejší světnička, přístupná pouze ze zadní části síně, je označena jako *světnice pro učitele*. Svými rozměry tyto místnosti v půdorysu dominují – jejich délka přesahuje polovinu rozměru podélného průčelí. Vytápění obou obytných prostor obstarává jedno těleso kamen, obsluhované z černé kuchyně; ke kamnům je přisazena dřevěná dělicí příčka mezi oběma místnostmi. Po stranách kamen jsou ve zdivu kuchyně zakresleny poměrně velké niky regionálně typických osvětlovacích krbů.

Kuchyně má podobu uzavřeného místnosti čtvercového půdorysu, přístupné ze síně, jejíž stěny jsou vylehčeny nikami. Ze zdiva kuchyně tak zbývají masivní rohové pilíře, vynášející nevyznačenou klenbu a těleso komína. V přední části síně, nazvané *konk* (což má jistě být fonetický přepis německého Gang – chodba) vidíme v obvyklé pozici vpravo za vstupními dveřmi zalomené schody do podkrovní. Ve třetím půdorysném dílu jsou vedle sebe tři nevelké prostory – *chlév*, přístupný zvenčí, a dále *komora* a *dřevník*, přístupné ze síně proti kuchyni.

Tesařské profesi projektanta odpovídá nadstandardně podrobné a věrohodné zobrazení roubené konstrukce s rybinovými nárožními vazbami a trámovými zárubněmi otvorů (u obou vstupů je dokonce správně zakreslena nárožní rybina právě jen do výšky zárubně, zatímco výše už pokračují obdélné proniky trámových čel). Pro vesnické sruby tradiční je i pata konstrukce, v níž spodní vrstvu tvoří podélný trám, fungující jako práh vstupů. Jinak tvoří trámové zárubně samostatné obdélné rámy, vybavené na překladech i parapetech římsovým profilem. Nevšedně podrobné je i zakreslení rámové skladby dvoukřídlových vstupních dveří a také osmitabulkové skladby dvoukřídlových oken. Neobvyklé číslování jednotlivých stěn v půdorysu zřejmě souvisí s výkazem potřebného dřeva.

Stropní trámy, fungující jistě současně jako vazné trámy krovu, přesahují o něco více na vstupní straně domu. Před úroveň stěn ale předstupují regionálně obvyklým způsobem i oba štíty, vynášené trámovým překladem. Na čelním pohledu je patrné, že je tento trám zřejmě vybaven římsovou profilací. Neobvykle podrobné je vykreslení bedněného štítu – lomenice, jejíž skladba odpovídá pravděpodobně zamýšlenému hambalkovému krovu se stojatými stolicemi. Široká prkna mají v bočních částech štítu střechovité sklon a spáry kryté lištami, zatímco ve středním dílu je kladení svislé. Při krajích tohoto pole jsou ve dvou prknech vyříznuty větrací otvory a nahoře pod okrajem střech vidíme lem z prkna s obloučkovými výřezy.

SOKA Rokycany, AM Rokycany, 2. odd., kt. 18.

Na uvedeném výčtu nejstarších zjištěných stavebních plánů pro vesnické školy je nepochybně nejzajímavější těsná typologická i materiálová vazba těchto objektů k tehdejší běžné produkci skromnějších vesnických zemědělských domů. Takovouto vazbu můžeme tím spíše předpokládat u staveb škol realizovaných v ještě starším období – například podle již dříve publikovaného účetního zápisu výdajů na stavbu školy v Krsovicích – Svatém Janu u Uhlířských Janovic byla v roce 1716 provedena tato stavba nejen jako roubená s charakteristickou lepenicovou bandáží, ale byla vybavena doškovou a šindelovou krytinou a také dřevěným komínem (podle položky za práci s lepenicí, vyplacené *mazačům od vymazání celého stavení i s komínem*).⁸⁾

I s vědomím možných výkyvů, daných rozdílnými poměry na jednotlivých panstvích, se ze srovnání časové řady dalších uváděných případů jeví v jejich vývoji určitá základní linie. Její východisko, tedy obecněji reálnou vesnickou situaci na počátku početnější výstavby školních budov na českém venkově, naznačuje zřejmě velmi zajímavá přípravná akce na pardubickém panství v roce 1769.

Cílem zadání asi bylo především zjištění finanční náročnosti rozsáhlejší investiční akce – výstavby vesnických školních budov, přičemž zpracování konceptů a rozpočtů bylo zadáno několika projektantům. Díky tomu víme, jak si všichni tito odborníci představovali vesnickou školu: jako v té době obvyklou selskou chalupu, v jejímž uspořádání se specifický provoz vlastně neprojeví, protože jediná vytápěná místnost – světnice – sloužila současně, resp. střídavě jak pro školní vyučování, tak pro bydlení učitele a jeho rodiny (že se s bydlením učitelovy rodiny nepočítalo jinde, je spolehlivě patrné z toho, že dispozice objektů končí chlévem).

Omezené možnosti vytápění vyplývají i ze zvolených typů kuchyní: ve třech případech byl navržen nejjednodušší – nikový typ kuchyně, přisazené v zadní části síně do strany, na které se nachází vytápěná místnost. U náročnějšího typu kuchyně, použitého pouze tesařem Rittigem, který by mohl fungovat pro oboustranné vytápění, se využití této možnosti nepředpokládalo. Obrazem tehdejšího materiálového standardu je nepochybně skutečnost, že ze čtyř navržených typů se pouze v jednom případě předpokládala výstavba zděná, zatímco tři objekty mají stěny dřevěné – roubené.

O 15 až 20 let později se už situace mění, protože projekty z osmdesátých let se (navzdory vzdáleným lokalitám i rozdílnému materiálovému provedení staveb) vyznačují stejnou typologickou proměnou. Při ní se sice pro celý objekt nadále užívá typologie tradičního zemědělského domu, ale

8) Josef KALOUSEK, *Archiv český*, XXIX – dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388–1779, Praha 1913, s. 398–399.

školní třídě je již zcela vyhrazena její nejdůležitější část – přední světnice. K funkčnímu alternování s bytem učitele již nedochází, protože ten dostává své místo ve druhé polovině trojdílného jádra půdorysu.

V obou případech jsou totiž navrženy kuchyně, klenuté v celé šířce vstupního dílu dispozice, u nichž se možnost vytápění do obou krajních dílů využívá. Byť počet pouhých dvou plánů (navíc ve specifické situaci variant téže adaptace) jistě neopravňuje ke statistickému hodnocení, můžeme asi registrovat signál, že dřevěné provedení již v té době nemuselo být zcela převažující. Plány pro školu v Chomuticích upozorňují rovněž na skutečnost, že se stavby nových vesnických škol nemusely odehrávat pouze jako novostavby „na zeleném drnu“, ale i jako adaptace v budovách staršího původu.

Plán z roku 1788 je pro sledování vazby půdorysů škol na tradiční vesnickou typologii pozoruhodný i z toho důvodu, že nikterak nebere na vědomí mezitím (v roce 1786) provedené vzorové plány pro různé velikosti vesnických škol.⁹⁾ Tyto školy jsou navrženy jako přízemní zděné stavby s valbovými střechami s dispozicemi, které mají s běžnými vesnickými domy jen málo společných znaků.

Nejmladší prezentovaný projekt, pocházející někdy z přelomu 18. a 19. století, představuje dokonce nejen setrvání v dosavadní linii těsné vazby k tradičním vesnickým dispozicím, ale znamená zřejmě oproti dvěma předcházejícím plánům dokonce určitý krok zpět, protože v něm opět dochází k určitému propojení provozu školy s bytem učitele. Vedle třídy, která znovu zaujala pozici hlavní světnice, tu vidíme obytnou místnost pro učitele v pozici přílehlé užší světničky, přičemž obě místnosti dokonce vytápí stejné těleso kamen. Příčinou je opět využití pouze „jednostranné“ varianty černé kuchyně. Stavba tedy nadále nejen používá typologický standard tradiční dispozice zemědělského domu, ale použitý typ kuchyně i řada dalších detailů (nástěnné osvětlovací krby, charakter roubené stavby – předsazení štítů, zárubně oken a dveří) svědčí dokonce o výrazném sepětí s charakteristickým regionálním zabarvením tradiční vesnické stavební tvorby ve zdejší lesnaté oblasti.

Tuto situaci asi nemůžeme pokládat již v této době za zcela obvyklou. Zejména v následujícím období budou totiž tyto trendy (zvláště při stavbách veřejných budov, k nimž školy patří) slábnout, počínaje brzkým a prakticky definitivním opuštěním dřevěného provedení staveb, daného všeobecným zákazem této technologie v roce 1816.¹⁰⁾

9) M. EBEL, *Dějiny českého stavebního práva*, s. 229–231.

10) *Tamtéž*, s. 41.

BUILDING PLANS FOR VILLAGE SCHOOLS IN THE 2nd HALF OF THE 18th CENTURY

While studying historical building plans, it was possible to distinguish plans for construction of village schools in the 2nd half of the 18th century. The plans reveal that at the beginning of the era of more frequent construction of village schools these structures did not as yet have their own typology but simply copied the layout of the most common rural buildings, i.e. farmhouses, often in a rather modest rendering. In the 1760s, it is usually almost impossible to tell the farmhouse and the village school ground plans apart because classes were held in a single residential room which served as a home of the teacher and his family at the same time. Separation of the two functions while still preserving the farmhouse typology does not appear until the 1780s.

The designed structures were one-storeyed, with standard tripartite disposition, equipped with farmhouse smoke kitchen and indirect heating of rooms by tile stove (sometimes the heating was amended with the traditional arrangement of bread oven just as it was in regular farmhouses). Contrary to the contemporary tendency to suppress wooden structures in favor of bricks, the schools are usually timbered; the fact that they were pre-planned becoming obvious from the participation of carpenter planners.

Among the plans, some exceptionally demanding ones can be found, illustrating the diversity of situation among various estates. In most cases, the plans are for new buildings although one plan for adaptation of a house of different function into a village school was also discovered. A collection of typified plans and budgets from the Pardubice manor from 1769 done by several planners is particularly interesting. They were probably designed to test the feasibility of erecting numerous new schools in the period of school reforms shortly before mandatory education was introduced.

Plans recovered so far suggest that until the early 19th century the typology and materials used for village school buildings in Bohemia did not reflect the model plans for brick school buildings designed in 1786 with specific ground plans no longer closely tied to the farmhouse layout.